

81-ші РОКОВИНИ ТРАГЕДІЇ БАБИНОГО ЯРУ

ВЕБІНАР «БАБИН ЯР І РОСІЙСЬКА ВІЙНА ПРОТИ УКРАЇНИ»

Як зміняться пріоритети історичної пам'яті українців після завершення російсько-української війни? Чи може відбутися переосмислення Голодомору, радянських репресій, Другої світової, Голокосту, Майдану? Яке місце може зайняти сучасна війна серед подій новітньої української історії? Ці запитання вже зараз привертають увагу багатьох інтелектуалів, викладачів шкіл і вузів, є предметом дискусій наукових конференцій і медіа. Такі самі складні запитання, пов'язані з сучасною російською агресією проти України, було запропоновано обговорити у контексті проблеми меморіалізації Бабиного Яру на вебінарі для вчителів, який відбувся 29 серпня 2022 р. на платформі ZOOM. Захід ініціювали й організували Український центр вивчення історії Голокосту й Інститут історії України НАН України. Пропонуємо короткий огляд цього вебінару.

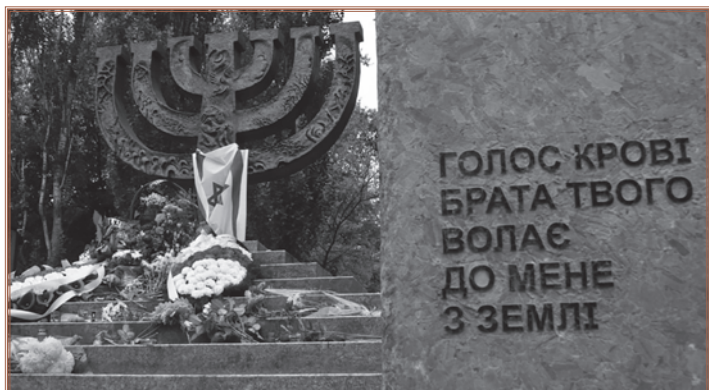
Минулого року було завершено роботу над Концепцією комплексного розвитку (меморіалізації) Бабиного Яру під керівництвом Інституту історії України НАН України. Повномасштабне вторгнення росії у лютому вкотре змусило задуматися, наскільки важливою є спільна відсіч тоталітаризму та його злочинним діям. А також постало запитання: як і наскільки досвід війни, що триває, може вплинути

на окреслені авторами Концепції завдання та пріоритети. Шукати відповідь на це запитання спільно з представниками авторського колективу Концепції під час зустрічі-вебінару погодилися 19 вчителів із Донецької, Дніпропетровської, Київської, Львівської, Миколаївської, Рівненської, Тернопільської, Харківської областей. Розмову проводив координатор освітніх проєктів УЦВІГ Віталій Бобров.

Серед іншого, було запропоновано обговорити такі чотири блоки:

- російсько-українська війна та пріоритети історичної пам'яті українців;
- трансформація ключових послань меморіалу Бабиного Яру;
- можлива зміна об'єктів і суб'єктів пам'яті Бабиного Яру;
- зв'язок історичної пам'яті та політичної дії.

Перед вебінаром учасники мали змогу ознайомитися із проспектом Концепції комплексної меморіалізації Бабиного Яру. На початку розмови про Концепцію коротко розповіла Тетяна Пастушенко, учений секретар Робочої групи з меморіалізації Бабиного Яру, наукова співробітниця Інституту історії України НАН України. Головне завдання Концепції – вшанувати пам'ять усіх жертв Бабиного Яру

Пам'ятний знак «Менора» у Бабиному Яру, 1991 р.

Пам'ятник радянським громадянам та військовополоненим у Бабиному Яру, 1976 р.

(євреїв, синті й ромів, полонених червоноармійців, цивільних заручників, пацієнтів психіатричної лікарні, в'язнів Сирецького табору, учасників націоналістичного і комуністичного підпілля, жертв Куренівської катастрофи 1961 р.), а також рятівників і борців за гідне вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру у повоєнний час. Реалізувати це завдання пропонують шляхом створення на території Бабиного Яру та прилеглих некрополів цілісного меморіального простору, який би охоплював меморіальний парк і музейний комплекс. Парк має слугувати місцем для роздумів і споглядання та унеможливити подальшу хаотичну забудову Бабиного Яру. Потрібно заборонити будівництво на місці розстрілів і поховань, зберегти усі наявні пам'ятки. Історія Голокосту не обмежується подіями Бабиного Яру, а історія Бабиного Яру – це не лише історія Голокосту. Тому запропоновано створити музейний комплекс із Меморіального музею Бабиного Яру та Українського музею Голокосту, що відрізнятимуться тематично, але перебуватимуть в єдиному архітектурному просторі. Два музеї, дві історичні розповіді поєднуюватиме тема масових розстрілів євреїв у Бабиному Яру восени 1941 р. Основна цільова аудиторія майбутнього меморіалу й музеїв – українська молодь. Саме нинішні школярі, студенти, курсанти розбудуватимуть і захищатимуть демократичну українську державу та визначатимуть цінності, за якими житиме Україна. Автори Концепції розглядають майбутній меморіал як місце порозуміння та всебічного вшанування пам'яті. Це неможливо без участі кожної із зацікавлених спільнот: етнічних, релігійних і міської. Їхня готовність вийти за межі власної долі й історії, зберегти й ушанувати пам'ять про «чужі» трагедії – це те, що стане запорукою сучасної інклюзивної пам'яті про Бабин Яр, а також однією з надійних підвалин української політичної нації.

На початку вебінару учасники Робочої групи окреслили групи запитань для обговорення. Завідувач відділу Інституту історії України НАН України професор **Олександр Лисенко** прокоментував першу тему «Російсько-українська війна та пріоритети історичної пам'яті українців». Зокрема, вчителям запропонували обговорити такі запитання:

- Наскільки війна може «перекрити» у свідомості українців інші трагічні події української історії? Які – так, а які – ні?
- Чи може відбутися переосмислення Голодомору, радянських репресій, Другої світової, Голокосту, Майдану? Як саме?
- Як саме може змінитися (якщо зміниться) важливість пам'яті Бабиного Яру внаслідок сучасної війни?
- Яке місце може зайняти сучасна війна серед подій нової української історії? Чи стане вона основним досвідом порівняно, наприклад, із Майданами?

Олександр Лисенко розпочав свій виступ із того, що сучасна війна росії проти України формує нову реальність, нову візію минулого. Це процес, який триває усі 30 років незалежності України, нашого співіснування з російською федерацією. Це процес подолання радянської спадщини. Одним з елементів цієї нової реальності є гібридна війна як інструмент інформаційного панування російської федерації в Україні. Важливо враховувати декілька моментів під час обговорення запропонованого кола запитань.

1. Просування власних цінностей, дискредитація українських цінностей є для росії принципово важливими.

2. Спотворення історичної картини. Ми чудово знаємо, що фальсифікація історії і росії, і України є стрижневою лінією російського керівництва. Це засаднича платформа, на якій ґрунтується менталітет не лише росіян, мешканців росії, а й багатьох мешканців України. Адже 30 років українському читачеві, глядачеві, респондентові всіляко втлумачували всі еклетичні конструкції російських ідеологів. Там можна знайти усе – від симпатій до російського дореволюційного імперіалізму й радянських цінностей до сучасних конструктів, пов'язаних із новою формою виявлення російської політичної практики й ідеології – рашизмом.
3. Спотворення історичної картини, що має на меті не відпустити Україну, залишити її у цьому прокрустовому ложі «трьох братніх народів», позбавити українців власної історичної перспективи.
4. Деморалізація, позбавлення відчуття самодостатності українців.
5. Відмова українській політичній нації у праві на власну суверенну державність, власне, і заперечення існування української політичної нації.

На думку Олександра Лисенка, війна ставить на порядок денний кілька проблем.

По-перше, це окреслення власного місця у світовій історії. Необхідність власної ретроспективи, а також окреслення перспективи українського державотворення. По-друге, ми маємо не лише вивчати те, що було, а й вибудувати майбутнє української політичної нації, української держави.

По-третє, це необхідність вивчення питань, пов'язаних з україно-російськими, україно-польськими, україно-румунськими, україно-угорськими та іншими відносинами. Дуже важливо подивитися, як вони в минулому видозмінювалися, якого характеру вони набувають сьогодні, з огляду на війну росії проти України.

По-четверте, це необхідність осмислення радянської доби загалом, доби комунізму; з'ясування того, що це було для України; глибоке вивчення подій, пов'язаних з окупацією України, з її колоніальним статусом. Ці питання, на жаль, в Україні недостатньо пророблено й ґрунтовно не опрацьовано.

По-п'яте, уже в контексті цих подій, потрібно глибоко переосмислити події Другої світової війни і Голокосту.

Нарешті, нам **необхідно буде переформатовувати ієрархії історичних подій, якими вони були, як ми їх трактували колись і якими вони є для нас сьогодні**. Особливо це стосується буремного і кривавого ХХ століття.

На завершення О. Лисенко зазначив, що ми маємо два вектори прикладання наших спільних зусиль. Перше, це глибока історична реконструкція того, що ми пережили й переживаємо сьогодні, фіксація тих подій, які ми переживаємо сьогодні; а друге – це практичне формування нової моделі пам'яті про нашу історію і, зокрема, про Голокост.

Віталій Нахманович, провідний науковий співробітник Музею історії Києва, представив другий блок на тему «Як можуть трансформуватися ключові послання меморіалу Бабиного Яру?». Учасникам запропонували обговорити такі питання:

- Суспільний вирок злу vs потреба реального вироку злочинцям;
- Меморіал – не місце для помсти vs потреба помсти й ненависті до ворога сьогодні;

- Толерантність до іншого vs нетерпимість до ворога;
- Досвід життя під тоталітарними режимами vs сучасний досвід окупації, масових убивств, репресій, колаборації;
- Ретроспектива геноцидних акцій vs новий трагічний суспільний досвід.

Віталій Нахманович, зокрема, сказав, що цей блок питань пов'язаний із тим, які послання етичного характеру, причому не на особистому, а на національному рівні, має нести меморіал Бабин Яр.

Ми зараз потрапили в таку ситуацію, коли історія повертається до нас. Тридцять років весь західний і пострадянський світ підсвідомо живе у цій формулі Фукуями про кінець історії. Тобто що все зрозуміло, все добре, все само собою рухається до загальної демократії. Треба трохи почекати, і все само собою станеться. Тож із пам'яттю ми робимо все, що ми хочемо мати зараз. Це такий матеріал, який ми використовуємо абсолютно за своїми поточними уявленнями. Ключова подія пам'яті всього західного і пострадянського світу – це безумовно Друга світова війна. 80 років минуло, майже не залишилося людей, які пам'ятають цю війну, а ті, що залишилися, вже не впливають на формування суспільної думки. **І от зараз треба змінювати своє ставлення до тих подій, якимось відсторонюватися від них, переходити від етапу, коли ми переживаємо цю війну, до ситуації, коли ми осмислюємо якимось ці події.** Не шукаємо ворогів, не проводимо судові процеси проти сторічних дідів, які колись щось робили, а зараз не при свідомості. Переходимо до розважливого ставлення до тих подій. Все це було закладено в нашу концепцію.

Така позиція не є характерною для всіх. Дехто і досі воює на цій війні. Це стосується не лише росіян, які штурмують фанерні рейхстаги. Це стосується і поляків, і євреїв, і не лише в Ізраїлі, і значною мірою українців, особливо тих, які дотичні до боротьби УПА.

У нашій концепції ми пропонували закінчити цю війну й перетворити Бабин Яр із місця помсти і суперечок на місце порозуміння. І тут виникає нова реальність. Ми самі потрапили в ситуацію нової війни. Значна частина українців перебуває в окупації, знову переживає досвід окупації. Суттєво загострилися відносини не лише між державами і різними народами, а й усередині українців. Днями було опубліковано опитування, які проводила група «Рейтинг». Згідно з цими даними, погіршилося ставлення українців не лише до росіян, які живуть у Росії, а й до росіян, які живуть в Україні, до жителів «ЛДНР» і окупованого Криму. А це фактично наші співвітчизники, і завтра ми маємо жити з ними в одній країні. З одного боку, ми намагаємося на прикладах історії побудувати якесь порозуміння. З іншого боку, ми входимо в процес непорозуміння. І ставлення до нас із боку «ЛДНР» і Криму таке саме негативне. З одного боку, на прикладі історії ми хочемо місце конкретної пам'яті на площі примирення. А з іншого, сучасна історія штовхає нас у ситуацію протистояння, помсти і ворожнечі. Як ми можемо йти на примирення з конкретним нашим ворогом, який убиває нас і нищить нашу землю?

Що нам робити? Чи ми маємо змінити послання цього меморіалу, чи взагалі не на часі його створення, маємо відкласти його до тих часів, коли все зміниться? Чи маємо ми взагалі сьогодні пропонувати і планувати такі примиренські меморіали? Чи взагалі треба закласти все це і перетворити меморіал на поле битви?

Анатолій Подольський, керівник Українського центру вивчення історії Голокосту, представив третій тематичний блок «Хто і кого буде пам'ятати у Бабиному Яру?», який складався з таких запитань:

- Чи стануть жертви російсько-української війни новими об'єктами пам'яті Бабиного Яру (зважаючи на факт і жертви ракетного удару та плани створити у Бабиному Яру сучасне військове кладовище)?
 - Якими будуть згадки про червоноармійців і радянське підпілля?
 - Чи зможемо дотриматися повної інклюзивної пам'яті, чи потрібно це тепер і чи буде потрібно пізніше?
 - Як війна може вплинути на право українців самотійно вирішувати, як облаштувати меморіал у Бабиному Яру (з погляду віри у власні сили та з погляду інших країн)?
- Коментуючи запропоновані до обговорення запитання, Анатолій Подольський нагадав, що УЦВІГ уже провів улітку семінар на тему «Як викладати Голокост після 24 лютого?». В основі концепції комплексної меморіалізації Бабиного Яру лежить ідея інклюзивної пам'яті, тобто що в цьому місці маємо вшановувати всіх його жертв. Як тепер бути, коли російський ворог бомбардує і знищує ракетами меморіали жертвам Голокосту? Як ми будемо пам'ятати про Другу світову, як прив'язуватимемо історичний контекст Другої світової і сучасної війни проти Росії?

Анатолій Подольський зазначив, що для нього очевидно, що після війни має зникнути російська фундація меморіалізації Бабиного Яру – Меморіальний центр Голокосту «Бабин Яр», така сама ворожа, як партія ОПЖЗ або Московський патріархат.

Тетяна Пастушенко представила четвертий тематичний блок «Історична пам'ять та політична дія», який складався з таких запитань:

- Наскільки збереження в Україні радянської моделі пам'яті про Другу світову війну впливає на співпрацю з Росією протягом часу Незалежності та під час російсько-української війни?
- Наскільки збереження на Заході, насамперед у Німеччині, прорадянської моделі пам'яті про Другу світову війну впливає на здатність тих урядів протистояти російській агресії?
- Чи пов'язаний досвід ушанування Голокосту в Німеччині та Ізраїлі зі здатністю засудити злочинний російський режим і боротися проти російської агресії? Чому?
- Чи може посилення відповідальності Української держави за вшанування пам'яті Бабиного Яру реально змінити українське суспільство? Як саме?

Коментуючи запропоновані до обговорення питання, Тетяна Пастушенко розповіла, що сьогодні багато вчених і журналістів присвятили свої матеріали аналізу агресивної імперської політики сучасної Росії, ідеологічною основою якої є радянська модель пам'яті про Другу світову війну – концепт «Великої вітчизняної війни». Цей міф про «велику перемогу» в сьогоднішньому вигляді сприяє розпалюванню імперських амбіцій Росії, слугує виправданням для росіян і їхніх прихильників у всьому світі війни проти України. Тобто перемогу у війні проти України уявляють як повторення перемоги СРСР над нацизмом. Другим важливим елементом моделі пам'яті про Другу світову війну є «нюрнберзький міф» – міф про те, що німецький нацизм був найбільшим злом у світі, проти якого об'єдналися «сили світла», а Радянський Союз постає як

«жертва» і «визволитель від нацизму». Саме цей «нюн-берзький міф» значною мірою підтримує на Заході, особливо в Німеччині, Франції та Ізраїлі, сентимент до сучасної Росії.

Ще одним важливим питанням, пов'язаним із відповідальністю Української держави за вшанування пам'яті Бабиного Яру, є обговорення складних сторінок нашої історії. Чи можемо ми в час війни за виживання публічно обговорювати негативні сторінки нашої історії, зокрема українців, які співпрацювали з нацистами, брали участь у переслідуванні євреїв?

Для обговорення запропонованих блоків питань учасники розділилися на чотири групи. Результати дискусії про пріоритети історичної пам'яті українців унаслідок російсько-української війни представили Марина Мегельбей, учителька Великоновосілківської школи № 2 Донецької області, Ольга Моторкіна з Миколаєва, Галина Сердюк зі Львова. На думку учасників групи, сучасна війна поки що абсолютно перебиває всі минулі історичні події. Але, разом з тим, після злочинів російської федерації в Україні значення пам'яті про Бабин Яр лише зростатиме, бо тепер ми стали краще розуміти становище євреїв під час Другої світової війни. Ця агресія росії зробила незворотною орієнтацію України на європейські й демократичні цінності. Переважна більшість громадян тепер єдині у баченні майбутнього України як демократичної і європейської держави. Хоча цієї єдності вдалося досягти жахливою ціною людських жертв і руйнувань.

Переосмислення української історії відбуватиметься саме в напрямі відмови від радянської інтерпретації Другої світової війни. Через російську агресію ми лише більше утверджуємося у своїх переконаннях і все очевидніше бачимо, що путінський режим діє як сталінський проти українців.

Анатолій Подольський не погодився повністю з тезою, що після російських злочинів ми тепер краще можемо розуміти євреїв під час Голокосту. Так, росіяни не бачать Україну як державу, не бачать нашу суб'єктність, ідентичність, але вони вбивають людей різних національностей, які живуть в Україні, не тільки етнічних українців. Якщо нацистська ідеологія була побудована на расовій теорії, то ненависть росії до нашої державності, до українського паспорта, до громадянства України, до тих людей, для яких це громадянство цінне, має імперське підґрунтя.

У другій групі обговорювали запитання «Як можуть трансформуватися ключові послання меморіалу Бабиного Яру?». Тетяна Завалко, вчителька історії, коротко представила тези дискусії. Вона зазначила, що зараз дуже складно давати оцінку сьогоденних подій. Можливо з часом ми більш чітко зможемо розставити акценти. Завданням же сучасних істориків, фахівців має бути збирати всю інформацію про злочини росіян, щоб потім можна було донести до наших нащадків, щоб вони знали, що відбувалося в наш час.

Ела Ситник, учителька-методистка, зазначила, що Бабин Яр має стати не місцем жаху, а місцем, де людина повинна переосмислювати трагічне минуле. Життя триватиме, а війна з росією неодмінно закінчиться нашою перемогою. І гідне вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру буде гарним прикладом для вшанування пам'яті всіх жертв цієї війни. Говорячи про колаборантів, які є в кожній війні й серед усіх народів, про почуття злоби і ненависті до них,

учасники обговорення зазначили, що бажання помсти не має засліпити наше бажання гідно вшанувати героїв і жертв цієї війни і шукати точки для порозуміння після нашої перемоги.

Оксана Ундерко, вчителька і краєзнавиця із Скали-Подільської, зауважила про те, що складно жити в одній країні з тими людьми, які нас ненавидять, які співпрацювали з окупантами, і це будуть дуже болючі дискусії в нашій країні після війни.

Галина Сердюк і Оксана Ундерко, представляючи дискусію навколо блоку «Хто і кого буде пам'ятати у Бабиному Яру?», зазначили, що всі учасники обговорення зійшлися на думці, що важливо пам'ятати всіх і кожного. Ми не можемо дати відповіді, чи стануть жертви російсько-української війни новими об'єктами пам'яті Бабиного Яру, бо ми не знаємо, чим закінчиться ця війна і коли. Однак очевидно, що події цієї війни на території Бабиного Яру і загибель перехожих та співробітників телевежі необхідно згадати в майбутній експозиції.

Щодо вшанування радянських героїв, червоноармійців і комуністів у майбутньому меморіалі Бабиного Яру, то необхідно відійти від радянської героїзації та вихолощення образів цих людей і максимально наблизитися до відтворення всіх обставин того часу. Обминути це питання ми не маємо права, бо їхня доля показує обличчя цієї тоталітарної держави.

Анжела Карімова, вчителька Чернівецької гімназії № 12, також підтвердила думку, що не потрібно робити винятків; кожна людина, незалежно від національності або групи, має бути представлена у меморіалі Бабиного Яру.

Юрій Буланов, учитель історії з Харківської області, зробив важливе доповнення про те, що українці мають право самі вирішувати, як ушановувати пам'ять жертв Бабиного Яру, але з урахуванням усіх сучасних культурних тенденцій і прикладів меморіалізації Голокосту і складних сторінок історії. Так, у нас є різні моменти в історії, негативні й позитивні. Однак це наша історія. І це має відобразити майбутній меморіал. Бабин Яр – це історія злочину, історія про те, як порушуються всі закони війни, й історія спротиву та боротьби за пам'ять. Те саме, що ми спостерігаємо сьогодні.

Думку про необхідність для українського суспільства самому визначати напрями меморіалізації Бабиного Яру продовжила Ірина Лободовська, вчителька історії, представляючи результати обговорення четвертого блоку «Зв'язок історичної пам'яті та політичної дії». Зауваживши про взаємозалежність між історичною пам'яттю й політичною дією різних держав і соціальних груп, вона наголосила на важливості участі української держави й суспільства у формуванні історичної пам'яті. Вона вжила метафору «тримати спину прямо», пояснюючи важливість створення меморіалу в Бабиному Яру саме українськими фахівцями, що має сприяти ідеї створення української політичної нації і держави. Маємо враховувати власні інтереси, а не діяти на догоду іншому баченню історичних подій і процесів під час Другої світової війни. Цей процес буде складним і довготривалим, на швидке розв'язання ми не сподіваємося.

Ірина Кучіна також наголосила, що важливо працювати з молоддю, обговорювати з молодими людьми проблемні моменти історії, не уникаючи «незручних її сторінок».

Юрій Буланов зазначив, що українські дослідники на інформаційному полі мають домінувати: «Ми повинні

пояснювати нашим дітям, яким чином відбувалася наша історія. У цьому контексті дуже важливо мати навчальний центр у майбутньому меморіальному комплексі у Бабиному Яру».

Підсумовуючи роботу вебінару, Анатолій Подольський погодився з думкою учасників, що після цієї війни нам уже ніхто не має права вказувати, як ми маємо писати про свою історію. Ми обов'язково переможемо, і на історичному полі бою також.

Олександр Лисенко погодився, що складно буде вирішувати болісне питання, як жити з тими, хто бачить світ

іншим. Війна оголила проблеми, які ми намагалися не помічати, живучи поруч із нетолерантними людьми, великодушно їм прощаючи їхні вчинки. На його думку, відповідь є в пісні Андрія Макаревича, коли меншість має прогинатися під більшістю. Після цієї жорстокої війни ми маємо моральне право диктувати правила гри.

Віталій Нахманович на завершення зазначив, що обговорення на вебінарі не дало однозначних відповідей на поставлені запитання.

Тетяна Пастушенко, кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця Інституту історії України НАН України

ОСВІТНІ ЗАХОДИ ДО ДНЯ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ МАСОВИХ УБИВСТВ У БАБИНОМУ ЯРУ

Музейний урок пам'яті до дня вшанування жертв масових убивств у Бабиному Яру

Страждання мирного населення під час війни немає ані часових, ані історичних рамок. Поведінка окупанта завжди однакова – знищити, підкорити, завдавши максимум болю, поранити, вбити... 29 вересня – День пам'яті жертв масових убивств у Бабиному Яру. Як ніколи сьогодні нам відгукується ця трагедія... Масові вбивства російськими окупантами в Бучі, Ірпені, Ізюмі говорять нам про банальність зла і жорстокості в людській природі.

Бабин Яр став символом прояву цієї жорстокості на українських землях понад 80 років тому. Це символ «Голокосту від куль», знищення саме єврейства за расовою ознакою методом масових убивств.

Масовою трагедією у роки Другої світової війни на території Ківерцівщини було знищення єврейського містечка Софіївка-Трохимбрід. У Ківерцівському краєзнавчому музеї працює постійна фондова тематична виставка, присвячена пам'яті про Трохимбрід, його жителів, його історії та меморіалізації.

Учасники уроку пам'яті біля Ківерцівського краєзнавчого музею

Читання спогадів

Сьогодні на урок пам'яті до нас завітали учні 11-го класу Ківерцівської гімназії № 2. Завдяки участі у проєкті «Мережа пам'яті» співробітники музею отримали цінні матеріали з архіву Інституту візуальної історії та освіти фонду Шоа університету Південної Каліфорнії в США. Це відеозаписи й транскрипти до них свідчень трохимбрідців, які пережили Голокост. Під час проведення тематичного уроку учні прочитали окремі уривки з цих спогадів. Подеколи задавалося, що голоси жертв ожили знову. В експозиції музею зібрано неймовірно цінні експонати, кожен з яких має свою історію. Це німі свідки тих подій, які знову отримали новий сенс.

Ушанування мирних жертв війни є обов'язком кожного покоління, непророблені уроки та моральні травми приречені повторитися. Однак пам'ять про Трохимбрід не зникла. Важливо, щоб молоде покоління зрозуміло, а українська держава, здобувши перемогу над ворогом, постала прикладом стійкості цінностей вільного громадянського суспільства.

Сайт Ківерцівської громади

У Скала-Подільській ЗОШ І-ІІ ступенів відбулась низка заходів під назвою «Бабин Яр: забуттю не підлягає», які реалізовано в рамках проєкту «Там, де закінчуються права людини» за підтримки Інституту ім. Ольги Ленгель (The Olga Lengyel Institute for Holocaust Studies and Human Rights) і сприяння Українського центру вивчення історії Голокосту (Ukrainian Center for Holocaust Studies). Організаторки Аліна Червоноока й Оксана Ундерко спробували зобразити для дітей різних вікових груп трагічні сторінки історії крізь долі дітей у военний час. «Головним героєм» історії Бабиного Яру став 12-літній Анатолій Кузнецов, який пережив нацистську окупацію в Києві й на власні очі бачив насильства, які відбувалися навколо. Згодом він написав найвідомішу у ХХ столітті книжку про Київ, перекладену різними мовами у понад 40 країнах світу.

Екскурсію проводить Оксана Ундерко

81-ша річниця тих подій зараз для нас є актуальною, як ніколи раніше. Адже саме зараз, саме з нами, саме на українській землі твориться Бабин Яр в нових обличчях: Буча, Маріуполь, Ізюм... І знову – долі дітей.

Спочатку учні подивилися презентацію про події у Києві 1941 р., потім – документальний фільм «Ізюм. Екзгумація закатованих» (<https://www.youtube.com/watch?v=zI5bgSGIvZs&t=38s...>), у якому у виваженій формі розповідаються про віднайдене нещодавно місце масового поховання жертв російської окупації в Ізюмі на Харківщині. А на завершення – відеороботу «Мрію, щоб закінчилась війна» (<https://www.youtube.com/watch?v=sW0EbQABn3A...>) про хлопчика Артема, який понад шість місяців із бабусяю проживав в окупованому селі, а зараз після звільнення радіє подарункам, чекає на зустріч з мамою і мріє, «щоб усе це вже закінчилось».

...Пролунав дзвінок на перерву, а діти навіть не рухалися. Кожен обдумував почуте й побачене, кожен переживав наш спільний біль по-своєму, робив висновки та проявляв емпатію.

(За оформлення тематичної виставки дякуємо педагогині-організаторці школи Оксані Мирончук.)

*Оксана Ундерко,
вчителька історії, смт Скала-Подільська,
Тернопільська область*

Українська та світова спільнота у вересні цього року відзначає 81-шу річницю початку подій у Бабиному Яру, що є символом трагедії Голокосту й нацистських злочинів на українській землі, жертвами яких стали мільйони людей. Бабин Яр став могилою десятків тисяч євреїв, а також українських патріотів, військовополонених, ромів та інших громадян. 81 рік трагедії Бабиного Яру – це привід не тільки згадати жертв війни та Голокосту, а й ушанувати героїв опору нацизму, виховувати нашу молодь на прикладах взаємоповаги між народами, духовного подвигу заради рятування життя людей. На жаль, у 2022 році історія повторюється, у Бучі, Ізюмі, Маріуполі... та виконавець інший – рашизм. Пам'ятаємо та переможемо. Все буде Україна.

Робочі моменти

*Представлення проєкту «Бабин Яр»
учнями Жовківського ЗЗСО І-ІІІ ступенів № 2*

Р.С. Із 9А і 9Б класами Жовківського ЗЗСО І-ІІІ ступенів № 2 підготували проєкт «Бабин Яр: біль і пам'ять» із візуальних матеріалів. Головну увагу було зосереджено на комплексному розумінні трагедії і її подальшому значенні. Зокрема, виокремили такі визначальні блоки: Бабин Яр був не лише в Києві, подібні місця були в Харкові, Бердичеві, Чернівцях, Рівному тощо; Бабин Яр – сукупність багатьох пам'ятників; Бабин Яр – це історія не тільки вбивств, а й порятунку; Бабин Яр у мистецтві, літературі, кіно; Бабин Яр як намагання приховати сліди злочину; Бабин Яр і локальна історія Жовківщини; Бабин Яр: історія повторюється (Буча, Ізюм, Маріуполь, хто наступний?).

Джерело: відділ освіти Жовківської міської ради

НАУКОВІ ПОДІЇ

СЕМІНАР «ПОДОЛАННЯ МИНУЛОГО»

27 вересня 2022 р. відбувся перший семінар із циклу «Подолання минулого». Спеціальним гостем семінару став відомий польський історик Даріуш Стола. Професор Стола викладає сучасну історію та вивчає Голокост, польсько-єврейські відносини й історію післявоєнного комуністичного режиму Польщі. Семінар є дещо видозміненим форматом продовження роботи рубрики «Подолання минулого», яка впродовж 2020–2021 рр. функціонувала на вебсайті часопису «Україна Модерна». Роботу цієї рубрики було присвячено питанням тоталітарного насильства нацистського й радянського режимів упродовж Другої світової війни зі значним фокусом на історії Голокосту.

Війна Росії проти України дещо скоригувала формат роботи рубрики. У зв'язку з цим першу частину запитань семінару було присвячено таким питанням:

- який сенс ми можемо вкладати в поняття «подолання минулого» за сучасних воєнних реалій;
- як варто переосмислювати минуле в Україні, зважаючи на її порубіжну ситуацію, що перетворює територію нашої країни на зону зіткнення між Сходом і Заходом;
- що мають робити історики в умовах війни.

Станом на сьогодні велику роль у інформаційних протистояннях із Росією відіграє довга тінь Другої світової війни. З одного боку, Росія використовує радянські міфи про цю війну у своїй антиукраїнській пропаганді. З іншого – ми спостерігаємо владу дискурсу про Другу світову війну в медійному полі України (ми часто чуємо від людей і медіа висловлювання на кшталт «гірші за німців», «фашисти/нацисти» та похідне від останнього «рашисти», що сьогодні вживають для означення дій агресора). Тож під час семінару було обговорено роль і значення публічних і академічних дискусій про Другу світову війну в Україні в умовах зовсім іншої війни – російсько-української.

Не менше уваги в цих дискусіях привертає й Голокост. Отже, в розмові з Даріушем Столою було обговорено питання ролі публічних дискусій про Голокост, які пережили Польща та Україна. Також велику роль було зосереджено на питанні про те, чому історію Голокосту не можна розглядати осібно, як частину окремих національних історій України та Польщі. Одна з ключових проблем Голокосту, про яку часто писав Даріуш Стола, – питання пограбування жертв і реституції. Це одна з ключових проблем, якій на семінарі було приділено значну увагу.

Найбільше жвавих обговорень між учасниками й учасницями семінару та запрошеним спікером викликали пи-

тання переосмислення спадку Другої світової війни загалом та Голокосту зокрема в умовах сьогоденної російської агресії проти України.

Ознайомитися з детальнішою інформацією про семінар і його українсько- та англійською версією відеозаписів можна на сайті Міжнародного інтелектуального часопису «Україна Модерна» в рубриці «Подолання минулого» (<https://uamoderna.com/pdl-min/mizhnarodni-seminari-podolannya-minulogo>).

Наступний семінар із серії відбудеться 25 жовтня 2022 р. о 13:00. Гість семінару – Даріус Сталюнас, PhD, викладає у Вільнюському університеті (впродовж 2000–2019 років – заступник директора Литовського інституту історії, Вільнюс). Автор таких наукових праць: *Making Russians: Meaning and Practice of Russification in Lithuania and Belarus after 1863* (Amsterdam/New York, NY: Rodopi, 2007); *Enemies for a Day: Antisemitism and Anti-Jewish Violence in Lithuania under the Tsars* (Budapest/New York: CEU Press, 2015); *Lithuanian Nationalism and the Vilnius Question, 1883–1940* (Marburg: Herder-Institut, 2015; co-author – Dangiras Mačiulis). Сфера наукових інтересів: російська національна політика в Північно-Західному краї (території Литви та Білорусі), етнічні конфлікти, а також питання історіографії й місць пам'яті в Литві. Розмову вестиме Петро Долганов. Семінар відбуватиметься із використанням застосунку Zoom. Щоб приєднатися до семінару, необхідно до 23 жовтня зареєструватися за покликанням.

Проект здійснюватиметься за підтримки канадської неурядової організації «Українсько-єврейська зустріч» (UJE).

Петро Долганов, історик, редактор рубрики «Подолання минулого» на сайті часопису «Україна Модерна»

ВЧЕНІ Й ВІЙНА

ЦЕЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПРОФЕСОР ЄВРЕЙСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ МІГ БИ Й ДОСІ ВИКЛАДАТИ.
ПРОТЕ ВІН ВИРІШИВ ЗАХИЩАТИ СВОЮ КРАЇНУ

Невдовзі після того, як росія вторглася в Україну, єврейський професор політології взяв до рук автомат і вирушив на схід України, щоб захищати громадянські цінності, які він роками викладав своїм студентам.

56-річний Максим Гон – не молодий солдат. Коли його призвали до української армії, він не був зобов'язаний іти

на війну. Університетські професори звільнені від служби, і він уже мав своє звільнення на руках.

Проте Гон усе одно вирішив піти воювати. У лютому, в перший тиждень війни, його відправили потягом до Дніпра, а вже звідти автобусом він вирушив на фронт на Донбас для участі в бойових діях. Він із нетерпінням чекає на

той день, коли повернеться до викладацької та наукової діяльності, адже Гон є автором кількох книжок і понад 200 статей. Однак він не поїде з фронту, доки не закінчиться війна.

Ось його історія, розказана Гелен Червіц, кореспондентці Forward у Києві, яка з дозволу командира Гона взяла у нього інтерв'ю через WhatsApp та електронну пошту.

- Чому Ви пішли воювати, якщо могли залишитись у безпеці?

- Більше ніж 12 років я вчив своїх студентів, що таке громадянський обов'язок. Для мене це не порожні слова. Ми повинні захищати своє право на свободу в найширшому значенні цього слова. Українці не хочуть знову бути внутрішньою колонією російської імперії. Ми не хочемо повертатися до тоталітарного суспільства, яким є сучасна росія. До того ж, я вважаю, що ті з нас, хто вже покритися сивиною, мають першими йти воювати, а не ті хлопчики, які тільки почали своє життя.

- Як відреагували у Вашій родині на те, що Ви вирішили піти воювати?

- Моя дружина підтримала моє рішення. Моя донька напередодні вторгнення полетіла з чоловіком у відпустку до Єгипту, а потім стала біженкою в Польщі.

Ми не хотіли, щоб наша донька хвилювалася, тому були не зовсім чесні з нею. Ми сказали їй, що я поїхав волонтерити, був постійно у дорозі, тому зв'язатися зі мною вдавалося досить рідко. Так продовжувалося певний час. Зрештою, дружина розказала їй усю правду. Попри всі побоювання, моя родина розуміє, що це було правильно.

Однак із першого дня мобілізації в мене були проблеми з тим, як зв'язатися зі своїми рідними. Агресори воюють не лише проти військових, а й проти мирного населення, нещадно знищуючи військову й цивільну інфраструктуру.

- Яким було Ваше дитинство? Як це було рости євреєм в Україні?

- Я виріс наприкінці 1960-х – на початку 1970-х. Ми з братом народилися в західноукраїнському місті Івано-Франківську, а закінчили середню школу в сусідньому Рівному.

Ми виростили у світі книжок – у нашому домі була величезна бібліотека. В іншому наше дитинство було досить типовим: школа, спорт, музичні заняття.

Але я не знав нічого про юдаїзм. Мої батьки, виховані за радянської влади, обоє були атеїстами. Проте я усвідомлював, що я єврей. Мій батько пояснив мені це, коли я навчався в старших класах: він показував книжку про Нюрнберзький процес. Була частина, в якій розповідалося про розстріл євреїв у місті Дубно, неподалік Рівного.

Фотоколаж телеканалу «Суспільне. Рівне»

Пам'ятаю, як брат дорікав мені, коли дізнався, що я соромлюсь свого єврейського коріння. Бути євреєм у Радянському Союзі, я б сказав, не вважалося тим, чим можна пишатися. Але я не керувався заповідями юдаїзму і зараз залишаюся поза світом релігії. Мої батьки не дали нам єврейської освіти, а радянська система – й поготів.

Правду кажучи, моя єврейська належність далеко не є визначальним фактором у моїх рішеннях і діях. Я серед тих, хто протистоїть агресору, бо хочу просту річ: щоб моя донька, рідні й громадяни України як нація жили в демократичному суспільстві. Ми, євреї і неєвреї, всі об'єдналися в захисті нашої Батьківщини від терористичної держави за право мати майбутнє як незалежна нація.

- Ви стикалися з антисемітизмом?

- Коли я був молодим, за радянських часів, я служив у російській армії, і відчував певні упередження через те, що був євреєм. Такі упередження, коли я був молодим, змусили мене не хотіти говорити про те, що я єврей.

Я розповім вам кумедну історію з часів, коли я був у радянській армії. Одного разу я сидів у курилці з іншим євреєм Сашком Губерманом. Приходять двоє хлопців із Середньої Азії, повертаються до нас і кажуть: «Хлопці, ми чули, що в нашій частині служать два євреї. Як виглядають євреї? Де їх можна знайти?».

- Що б Ви хотіли, щоб люди за межами України знали про війну?

- Демократичний світ має знати про агресію росії проти суверенної української держави. Люди повинні знати про численні військові злочини росії і про те, як вона здійснює геноцид проти народу України. Я міг би продовжувати, але європейці та американці повинні розуміти, що російський президент володимир путін прагне відновити радянську імперію та відродити терористичну державу, яка буде загрожувати всім.

- Ви добре споряджені та забезпечені?

- Військову форму та автомат я отримав у день мобілізації. З деякою затримкою отримав шолом, бронезилет і аптечку.

- Чи втрачали Ви друзів на війні?

- На щастя, ні. Але двоє з них важко поранені.

- Як довго Ви збираєтеся залишатися на фронті?

- Сподіваюся, до кінця війни. Піти з фронту раніше – означає бути пораненим або вбитим. Але плани на післявоєнне майбутнє в мене все ж є. Планую повернутися до Рівненського університету, де очолював кафедру політології, а останнім часом викладав на кафедрі всесвітньої історії.

Я глибоко вірю, що мені ще є що сказати молоді. Я також хочу написати книжку про те, що побачив на війні, й поділитися своїм досвідом.

- Як Ви ставитесь до президента України Володимира Зеленського? Що для вас означає те, що він єврей?

- За великим рахунком, нічого. Мені не подобалися його популістські гасла під час президентської кампанії. Я за нього не голосував. Але його перемога означала, що українське суспільство досягло такого рівня демократії, коли воно могло підтримати будь-якого кандидата, незалежно від його походження чи віросповідання.

У Зеленського зараз величезна підтримка. Побачимо, як буде розвиватися його політична кар'єра. Від цього значною мірою залежатиме імідж євреїв у сучасній Україні.

- Ви ніколи не думали про те, щоб піти з фронту?

- Чесно кажучи, думав. І фізична, і психологічна втома взяли своє. Масштаби артилерійських і ракетних обстрілів на Донбасі ще несуттєво зменшилися, а перспектива загинути або залишитися інвалідом лякає. Проте якби я пішов, моє місце мав би зайняти хтось інший. Йому теж буде нелегко, і вдома його чекатимуть рідні, так само, як і мої. Тому я не йду з передової.

- Що б Ви сказали молодим людям, які уникли призову?

- За моїм спостереженням, середній вік солдатів української армії – від 35 до 40 років, хоча воює і багато молодих людей. Звичайно, в Україні є ті, хто ховається і ухиляється від призову.

Я б звернувся до їхньої совісті. Рано чи пізно їм доведеться запитати себе, чому вони не пішли в армію і не захистили 350 українських дітей, які вже загинули на цій війні, та інших, кому довелося пережити жахіття окупації,

бомбардувань і обстрілів. Ухилятися від призову – це моральне питання, а не прийнятний вибір для переважної більшості молоді України.

- Чого Вас навчив час на фронті?

- Я знаю сенс людського життя. Я також знаю, хоча це здається малоімовірним для когось із моєї професії, як спати в спальному мішку на землі, та володію багатьма іншими навичками, які ви отримуєте в армії. Ця війна також навчила всіх нас в армії та громадян України загалом, що незалежність – це не просто слово зі словника. Незалежність є необхідною для того, щоб українці, з їх численними етнічними групами та різними віросповіданнями, належали до своїх громад. Серед них, звісно, і євреї.

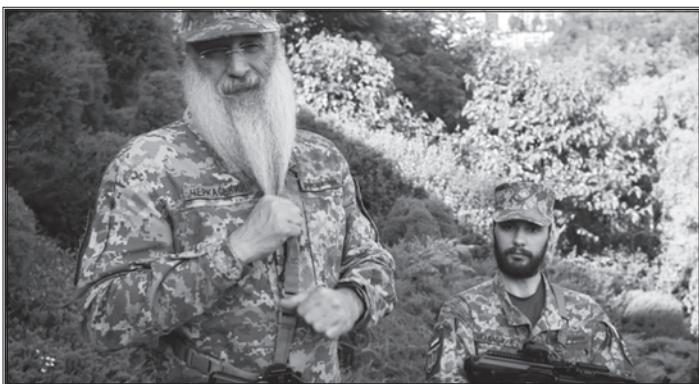
Гелен Червіц для Forward
(переклад з англійської Igor Подольський,
оригінал статті: сайт часопису Forward)

НА ВІЙНУ ОДЯГНУВШИ КІПУ

Путін хоче «денацифікувати» Україну. Однак українські євреї відчують більшу загрозу з боку росії, ніж з боку ймовірних українських нацистів. Вони воюють за свою Батьківщину.

Довга сива борода не зовсім пасує до військової форми. Вона сягає йому грудей і прикриває ремінь автомата, який Ашер Черкаський перекинув через плече. 52-річний чоловік патрулює вулиці Дніпра у пошуках диверсантів, які працюють на росію. Він готовий воювати, готовий вбивати за Україну, але кожного дня молиться, щоб йому не доводилося це робити. Черкаський – ортодоксальний єврей, резервіст української армії. На правому рукаві його форми красується синьо-жовтий прапор і блакитний тризуб територіальної оборони. «Я українець єврейського походження», – каже він. «Я маю на увазі, спершу я, звісно, єврей, але я живу в цій країні і маю перед нею певну відповідальність», – Черкаський не сам в дорозі, поруч із ним – його син Давид. Його густа чорна борода коротка і не схожа на батькову. Він теж ортодоксальний єврей, тримає рушницю напоготові й хоче захищати свою Батьківщину.

За останні сто років євреї та українці разом боролися за незалежну Україну, каже Анатолій Подольський. І все ж, «це непрості відносини». Стосунки між євреями та українцями не є ані хорошими, ані поганими, каже він. 54-річний історик очолює Український центр вивчення Голокосту в Києві. Зараз він сидить у кав'ярні на історичному Подолі.

Батько і син Черкаські. Фото FAZ

Подольський говорить швидко, йому є багато про що розповісти, єврейсько-українська історія – справа його життя. «Я український історик із єврейської родини», – пояснює він. Їх історія тісно пов'язана. Одеса, Київ, Львів, Харків колись були центрами європейського єврейства. До нападу Німеччини на Радянський Союз у 1941 році на території сучасної України проживало близько 2,5 мільйона євреїв. Більше ніж половина з них стали жертвами Голокосту в першу чергу через нацистську антиєврейську злочинну політику і практику, а також через те, що частина місцевого населення співпрацювала з націонал-соціалістами. «З іншого боку, українці також переховували євреїв і рятували їм життя», – каже Подольський. Про Голокост, колаборантів, спротив – про це сьогодні без проблем можуть говорити історики в Україні. «Ми не боїмося нашого минулого».

У 2019 році український уряд припустив, що в країні проживає близько 120 тисяч єврейських громадян. Однак скільки їх точно, незрозуміло. Цифри коливаються від 43 тисяч до півмільйона. В Україні немає однієї єврейської громади, є декілька головних рабинів, прогресивні та ортодоксальні течії. Президент Володимир Зеленський має єврейське коріння. Євреї воюють в армії та належать до економічної і політичної еліти країни. Чи є у них відчуття, що їх обмежують? Чи потрібно їх звільнити, як про це заявляє російський лідер володимир путін? Свою винищувальну війну проти України він також виправдовує «денацифікацією» сусідньої країни.

Від початку повномасштабного нападу єврейські громади допомагають постраждалим. Синагоги стають волонтерськими центрами, які приймають та опікуються біженцями. Одна з найбільших та найактивніших громад – у Дніпрі. Мегаполіс на південному сході країни розташований за добрих 200 кілометрів від лінії фронту. Десятки біженців із Донбасу стоять у чергах у пунктах роздачі їжі. У місті повсюди можна побачити військових, які готуються до відправки на передову.

Після анексії Криму втекли до Дніпра

Так сталося і з Черкаськими. У червні Давид Черкаський завершив навчання в галузі кібербезпеки, а тепер розпочав кар'єру офіцера, з гордістю розповідає його батько.

Давид мовчить, поки говорить батько. Він збентежено посміхається, мабуть, почувачись некомфортно під час хвалебної пісні. Він опускає голову, його військова кепка сповзає вниз. На темному волоссі з'являється кіпа. Тоді Ашер Черкаський також знімає свій головний убір. «Твоя віра нікому в армії не заважає», – каже він. У мирний час він щодня ходив до синагоги, тепер молиться сам собі. На Шабат він, по можливості, збирає десяток чоловіків разом, щоб вони могли молитися всією групою.

Насправді Черкаські родом із Криму. Через кілька днів після референдуму про анексію в березні 2014 року родина втекла до Дніпра. Там майже над усіма іншими будинками в центрі міста височить будівля центру «Менора», у вигляді семи сходинок. Олігарх єврейського походження, колись найбагатша людина України, Ігор Коломойський співфінансує будівництво центру. Будівля має нагадувати семистовбурний свічник, менору, один із найважливіших релігійних символів іудаїзму. Вестибюль оздоблений світлим мармуром, тут є єврейський музей, кошерний ресторан, і всі єврейські організації міста мають свої офіси.

На восьмому поверсі чекає Вадим Фарбер. Він очолює Єврейський культурний центр «Solomonika». До 24 лютого діти та дорослі навчалися там єврейських танців, гри на фортепіано або малювання. За словами Фарбера, щодня цією пропозицією користувалися п'ять тисяч людей, центр доступний для всіх охочих, а не лише для євреїв. Але зараз там майже нічого не відбувається.

Фарбер, гладко виголений, із коротким волоссям із сивиною, одягнений у чорну футболку з написом Abbey Road, знизу фото чотирьох Beatles, що йдуть пішохідним переходом, культова обкладинка їхньої платівки. Після 24 лютого робота Фарбера сильно змінилася. «У місті почалася паніка, багато людей тікали». Він зустрівся зі своїми колегами, і вони вирішили залишитися. «Єврейський народ давно перестав боятися, коли ворог заходить у його дім. А Україна – наш дім». Вони почали збирати пожертви, організувати притулки для біженців зі сходу. Цього дня волонтери також вантажать у машину олію, мішки з борошном та дитяче харчування. Щотижня мінімум триста кілограмів їжі.

«Зростання антисемітських тенденцій» у росії

Із квітня вони також працюють у Дніпрі, разом із волонтерами в Харкові. «Незважаючи на бомбардування, нам вдається щодня забезпечувати гарячими стравами 350 людей», – каже Фарбер. У Дніпрі та Запоріжжі вони закуповують ліки для лікарень. Також Фарбер надав волонтерам два мікроавтобуси, якими вони забирали людей із Маріуполя та інших районів бойових дій, поки це було можливо. За його оцінками, евакуйовано дві тисячі. Фарбер хоче допомагати, і не має значення, чи євреям, чи ні. Потім лунає сирена, оголошена повітряна тривога. Фарбер відмахується, у Дніпрі він почувачється безпечно.

У Києві, за п'ятсот кілометрів, робота Йосифа Зісельса схожа на роботу Фарбера. Зісельс – голова Асоціації єврейських громадських організацій та общин України (ВААД). Він сидить у своєму підвальному офісі в Центрі досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства у Києві. У шафах стоять червоні та сині папки з назвами міст з усієї України. З лютого він збирає донати, організовує евакуацію та притулок для біженців. У Карпатах жінки та діти

отримують психологічну допомогу. Бійців територіальної оборони він забезпечив захисними жилетами та аптечками. Також йому вдається доставляти допомогу на окуповані території складними шляхами, і він отримує підтримку єврейських громад у росії.

Зісельсу 75 років, у 1980-х роках дисидент співпрацював з українськими правозахисниками. Він є ветераном єврейського руху в Україні, який пережив ренесанс після розпаду Радянського Союзу. «Нашим завданням було протидіяти антисемітизму та реінтегрувати єврейські громади в Україні у світове єврейство». В той час багато євреїв емігрували до Ізраїлю.

Коли в 2014 році почалася війна на Донбасі, Зісельс та інші представники українських євреїв написали путіну відкритого листа. «Російськомовні громадяни України не зазнають приниження та дискримінації, їхні громадянські права ніяк не обмежуються», – йдеться у листі. Вони також поскаржилися на «зростання антисемітських тенденцій» у росії. Копія цього листа, надрукованого в The New York Times, висить у рамці в офісі Зісельса.

В Україні майже немає антисемітських злочинів

ВААД щорічно готує звіт про антисемітизм. У ньому йдеться, що по всій Україні щорічно відбувається близько 50 антисемітських злочинів, таких як пошкодження синагог, погрози чи фізичні напади, і ця тенденція знижується. Подібних висновків доходять й інші організації, наприклад Об'єднана Єврейська Община України, яка налічує понад 130 громад. Німецькі українці, яких запитують про антисемітизм у їхній країні, часто отримують у відповідь зустрічне запитання: а як щодо антисемітизму в Німеччині?

Ашер Черкаський вважає: «Чим далі Україна відходить від радянського минулого, тим менше існує дискримінації меншин». Так само, як і Анатолій Подольський, він ще в радянські часи служив в армії. Тоді він востаннє особисто стикався з антисемітизмом, каже Подольський.

Історик пояснює, що в Радянському Союзі 1920–1930-х років від сталінських репресій постраждали всі. Такі мови, як іврит та українська, були придушені, синагоги, так само як і церкви, були закриті. Під час Голодомору голодували не лише українці, а й євреї та поляки. «Антиукраїнська та антисемітська політика в той час була однаковою». Через

Йосиф Зісельс. Фото FAZ

те, що Сталін звинуватив лікарів єврейського походження у змові заради його вбивства, у 1948 році він запровадив нову хвилю репресій: єврейські культурні заклади закривали, а інтелігенцію відправляли до виправних таборів.

Суперечливий національний герой Бандера

Антисемітизм завжди був латентним у Радянському Союзі, євреї боялися дотримуватися своїх традицій. Страх доходив до того, що ті, хто пережив Голокост, майже не говорили про свою долю. «Гітлер убивав євреїв, але Сталін убив пам'ять про євреїв і їхню долю», – вважає Подольський. Після Революції Гідності Україна почала стирати сліди свого радянського минулого. Те, що в ході декомунізації визначну роль відіграв націоналістичний партизанський лідер Степан Бандера, історик може зрозуміти. «Теперішню незалежність України було б неможливо уявити без бандерівського руху».

Водночас Подольський застерігає від ідеалізації його фігури. «Бандера був частиною національного руху, а не весь національний рух був Бандерою». Крім того, його тоталітарний підхід не пасує до нинішньої боротьби України за демократію. Радикальний націоналіст боровся за незалежну українську державу, в сучасній Україні відкрита дискусія щодо ролі С. Бандери в модерній історії України. Частина українців вважає його борцем за свободу.

Війна путіна торкається і єврейського населення: в окупованому Маріуполі зруйновано щонайменше три синагоги. На початку березня в меморіал жертвам Голокосту Бабин Яр влучила ракета, а трохи пізніше під час бомбардування Харкова загинув той, хто пережив Голокост, – Борис Романченко.

Отмара Глас, Дніпро/Київ
(переклала з німецької Ксенія Шапошніченко,
оригінал статті: Сайт FAZ)

2 СЕРПНЯ – МІЖНАРОДНИЙ ДЕНЬ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ НАЦИСТСЬКОГО ГЕНОЦИДУ РОМІВ

У ніч із 2 на 3 серпня 1944 року в нацистському таборі смерті «Аушвіц-Біркенау» у газових камерах було вбито понад 4 тисячі ромів. У ту ніч нацисти офіційно закрили «ромське питання», повністю ліквідувавши ромський табір. Тому 2 серпня світ відзначає Міжнародний день пам'яті жертв нацистського геноциду ромів.

Під час виступу Михайла Тяглого.
Телеканал «Суспільне. Культура»

Про замовчування теми, інтеграцію національних меншин в українське суспільство і боротьбу зі стереотипами в ефірі *Суспільне Культура* розповів науковий співробітник Українського центру вивчення історії Голокосту Михайло Тяглий.

У своєму виступі історик підкреслив, що в часи панування комуністичного режиму на українських теренах проблематику геноциду ромів у роки Другої світової війни, як і вивчення Голокосту, фактично замовчували. Зокрема, в академічному просторі не існувало жодних досліджень. Тільки в часи суверенної України цю тему почали вивчати.

Відео можна переглянути за посиланням
<https://youtu.be/s1hY4TX-yJA>

Інформація УЦВІГ

«Зневажений геноцид»... Саме таку назву отримало планомірне винищення ромського населення німецькими окупантами в роки Другої світової війни.

Сьогодні як ніколи розуміння трагедії масового вбивства мирного населення болем відгукується в серцях сучасних українців... Сьогодні як ніколи ми розуміємо, що визначати, хто має право жити, а хто – ні, є ЗЛОЧИНОМ. Подібність історії вимагає усвідомлення та відповідальності за трагедію минулого...

2 серпня ми щорічно беремо участь у церемонії пам'яті жертв геноциду ромів. Я дуже вдячна ініціаторам ГО «Терне рома» (ромській громаді с. Скобелка та родині Галини Сіладі), представникам Волинської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії і культури (@Iraida Maidanec – дослідниця історії ромів Волині), членам ротарійського клубу Rotary Club Lutsk Volyn Pride, Товариству польської культури «Творчість заради життя» (@Аля Аліна Аля), а також настоятелю собору Святої Трійці Миколі Качмару, представникам Берестечківської міської ради, працівникам Берестечківського психоневрологічного інтернату. Доволі знаково, що місце масового розстрілу місцевого населення (серед яких понад 200 ромів) було на території саме цього закладу. Адже ще однією категорією жертв винищення нацистами були люди з такими захворюваннями...

Ми пам'ятаємо... і надіємось, що такі заходи повернуть пам'ять про невинно вбитих, а тиха молитва допоможе знайти вічний спокій усім жертвам війни, незалежно від походження і віросповідання...

Оксана Суцук, кандидатка історичних наук,
координаторка проєкту «Мережа пам'яті» у Волинській області

В окупованій Україні жертвами нацистського геноциду проти ромів стали щонайменше 25 тисяч людей. Досі не всі місця масових убивств відомі, дослідження тих подій тривають.

Нещодавно наша команда відвідала меморіал, встановлений за підтримки Мережі пам'яті – Netzwerk erinnerung у 2019 році на місці масового убивства понад 80 ромів поблизу села Дівошин на Житомирщині.

Улітку 1942 року тут, в урочищі «Лозовий корч», розстріляли ромський табір – чоловіків, жінок, дітей. Їх затримали у білоруському селі Козли і конвоювали до колгосп-

ної конюшні в Дівошині. Ромських чоловіків змусили викопати яму, яка наступного дня стала для них усіх спільною могилою.

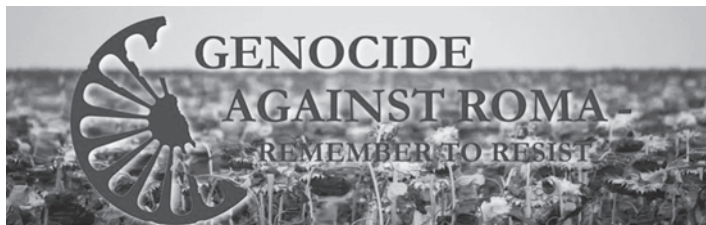
У Дівошині ми поспілкувалися з Михайлом Моржанівським, на час описуваних подій йому було 8 років: «Ми з старшим братом на вишках спали, в сні. І чутно, як німці гергають. То я ще хотів одчинити форточку да виглянути, то брат мене назад взяв, бо каже: “Застрелять тебе”. Циган десь зловили в Білорусії і привезли. Значить, гнали їх сюда на колгосп. В конюшні подержали і назавтра їх постріляли. І закопали».

Інформація проєкту «Мережа пам'яті»

ПАМ'ЯТНІ ДАТИ

2 серпня – Міжнародний день пам'яті жертв нацистського геноциду ромів

Саме в ніч із 2 на 3 серпня 1944 р. в нацистському таборі смерті Аушвіц-Біркенау на території сучасної Польщі нацисти вбили понад 4 тисячі ромських в'язнів.

Інформація нині теж є потужною зброєю, а інколи й захистом. Команда УЦВІГ підготувала для Вас посилання, де можна ознайомитися детальніше з темою геноциду ромів в окупованій нацистами Україні:

1. Навчально-методичний посібник для вчителя з протидії ромофобії «Роми: міфи та факти» (авт.-упоряд. О. Войтенко, М. Тяглий): https://www.holocaust.kiev.ua/Other/details/prot_rom2018...
2. Стаття Михайла Тяглого «Чому 2 серпня...»: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=4329237423802200&id=148827975176520.
3. «(Не)Дитячі історії» – пересувна виставка з 12 плакатів, які подають історії одинадцяти дітей і молодих людей (євреїв, ромів та українців), які проживали переважно на окупованих теренах України під час Другої світової війни та Голокосту: <https://www.nochildrenstories.com/intro>.
4. Інтерактивний путівник для вчителя «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії». Перелік тематичних занять можна переглянути в розділі «Дати»: <http://osvita.kby.kiev.ua>.
5. Проєкт «Геноцид ромів (циган) в добу окупації України (1941–1944): дослідження, викладання, увічнення пам'яті»: <http://romagenocide.com.ua/>.

23 серпня – Європейський день пам'яті жертв сталінізму та нацизму

23 серпня 1939 р. відбулася подія, що стала спусковим механізмом найкривавішої трагедії в історії людства – Дру-

гої світової війни. У вересні 2008 р. Європейський парламент своєю Декларацією визначив 23 серпня – день підписання пакту між Гітлером і Сталіним – Європейським Днем пам'яті жертв сталінізму та нацизму.

Український інститут національної пам'яті розробив методичні матеріали для належного вшанування пам'яті мільйонів тих, хто став жертвою тоталітарних режимів. Ознайомитися з матеріалами можна за посиланням: <https://uinp.gov.ua/.../do-yevropeyskogo-dnya-pamyati...>

29 вересня – день вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру

29–30 вересня 1941 року в Києві, в урочищі Бабин Яр нацистські окупанти вбили мирних громадян, євреїв Києва. За два дні загинули 33 771 людина. Протягом двох років німецької окупації міста нацисти вбили на цьому місці близько 100 тисяч людей: євреїв, ромів, психічнохворих, військовополонених, представників радянського і українського націоналістичного підпілля, мешканців міста.

Інформація УЦВІГ

ПОЛЕМІКА

ЗВІР З БЕЗОДНІ. ЯК ВИНИК І ЧОГО ПРАГНЕ ПУТІНСЬКИЙ ФАШИЗМ

Про історичне, соціальне та психологічне підґрунтя рашизму

1928 року на виборах до Рейхстагу НСДАП отримала лише 2,6 % голосів, але за якихось шість років Адольф Гітлер став одноосібним диктатором: «Закон про верховного голову Німецької держави» на плебісциті підтримали майже 90 % його учасників. Для цього знадобилися всесвітня економічна криза, поразка Німеччини у Першій світовій війні, дрібка політичного авантюризму та харизма одного навіженого художника-невдахи. На політичну вершину Гітлера підняли настрої таких самих невідбутих, скалічених, розчарованих у своїх передвоєнних мріях і розчавлених післявоєнною скрутою людей. Тих, котрі бачили на власні очі катастрофічні наслідки масового фронтового людиновбивства, але замість прагнути миру поставили все на реванш у наступній, ще більш руйнівній війні.

Здичавіння всіх і вся на полях Першої світової, переміщення автохтонного населення європейських країн із величезною масою таких самих травмованих мігрантів (зокрема з політично збанкрутілої Росії), неспроможність урядів Європи подолати післявоєнний занепад – саме в таких умовах народився радикалізм, який пропонував плебсу та маргіналам прості відповіді і прості методи: репресії, терор, класову та етнічну селекцію. Гітлер став канцлером унаслідок домовленостей у вузькому колі німецьких політиків, які кілька років поспіль не могли сформувати чинну парламентську більшість і намагалися відвернути прихід до влади комуністів (промовиста паралель із російськими реаліями кінця 1990-х – початку 2000-х).

Але чим нацизм був по суті? Він змішав у собі, здається, всі гасла та ідеї, які так чи інакше резонували зі свідомістю «простої людини», звалтованої війною, переділами світу та революціями. Тут тобі й обіцянка жаданого військового реваншу, й гасло об'єднання німців, розпорошених по державах, що постали на уламках Німецької та Австро-Угорської імперій. Тут і месіанська есхатологія Третього Рейху, на угоду малоосвіченому обивателю приправлена лютеранським консерватизмом упереміж із середньовічним

Соціальну базу націонал-соціалізму становили люди, чиє світосприйняття і життя були деформовані післявоєнною кризою

містицизмом та шовіністичним «арійством». Тут і непримирений антикомунізм, зокрема з антисемітським «душком». Експресія замість логіки. Ненависть замість любові. Культ фюрера замість пошуків себе справжнього. Війна і терор як шлях і спосіб вирішення всіх питань і проблем.

«Простому німцю», який ледве зводив кінці з кінцями, Гітлер дарував ілюзію виняткової місії – перекроїти світ за лекалами націонал-соціалізму. Невідповідність масштабу нацистської місії масштабу особистості рядового нациста або симпатика вигадливо компенсували масовістю. Вважалося, що купа дрібних невігласів, заражених «великою німецькою ідеєю», здатні змінити весь світ, та й самі – як комахи, що збираються у рій, – стати чимось більшим, ніж вони є поодиноці.

«Я звільняю людей від обтяжливих обмежень розуму, від брудних і принизливих самокатувань химери, іменованої совістю і мораллю, і від претензій на свободу та особисту незалежність, до яких dorостають лише небагато хто», – казав Гітлер. У певному злочинному сенсі він мав рацію: звільнивши «просту людину» від докорів сумління і озброївши її ідеєю масового вбивства заради великої місії, фюрер відчинив пекельну браму. Ідеологія, яка відкрито оспівувала масовий терор, апелюючи до міфічного минулого, в масовій свідомості поміняла місцями смерть і життя, а відтак – переінакшила усю систему цінностей.

Про некрофілію Гітлера писав колись ще Еріх Фромм, утім, вона формувала не лише особистість фюрера, а й увесь Третій Рейх. Obsесивна зацикленість на минулому і прагнення зупинити хід часу, або взагалі розвернути його в зворотному напрямі, є чи не найбільш чутливим симптомом руху суспільства в напрямі політичної смерті. Дрібка месіанізму (Гітлер навіював ідею про те, що тисячолітній Рейх зійшов на землю, як небесний Єрусалим. Приблизно те саме ідеологи «русского мира» проповідують нині стосовно Росії) – і Німеччина перетворюється на вузловий елемент вигаданого всесвіту, у якому все трактується кризь призму її химерно усвідомлених інтересів. Останній штрих – зневага і ненависть до всіх, хто перебуває за межами цього вигаданого, штучно сконструйованого макрокосму. Пройшовши ці етапи, країна, котра з тих чи інших причин втратила здатність змінюватися і розвиватися відповідно до викликів часу, перетворилася на хижака, одержимого ідеєю експансіонізму та перереформатування світу відповідно до власної схибленої світоглядної картини.

Нацизм à la russe

На відміну від Гітлера, у царині ідеології Путін не вигадував велосипед, а скористався вже готовими лекалами. Він нікого не зачаровував своєю харизмою – образ «національного лідера» зліпили політтехнологи, а росіян захолили у нього за допомогою сучасних медій, до того ж монополізованих. Про такі інструменти німецький фюрер не міг і мріяти. Путін не «виросував» і не «виховував» свою аудиторію, не захоплював її нехай одіозними, але

Образ «національного лідера», який Путін має в очах пересічного росіянина, є продуктом архаїчної політики і передових медійних технологій

свіжими ідеями та візіями. Йому навіть не довелося звільняти росіян від «химери совісті». Він взяв за основу готовий соціальний субстрат – «радянську/пострадянську» людину – і за допомогою низки інструментів довів цей субстрат до потрібної кондиції. Саме про неї – про «радянську людину», як про соціальну основу відтворення, регенерації держави насильства, тобто тоталітаризму – на початку 1990-х років писав соціолог Юрій Левада. Двадцять років послідовного угноювання цього субстрату (Левада називав його плазмою – позбавленою соціальної структури масою) ідеями російського месіанства силами цілої армії ціннічних демагогів і моральних садистів витворили з пострадянських поколінь пересічних росіян соціальну базу путінізму.

Левада частка російських солдатів, які зараз гинуть в Україні, – це ті, хто народився, виріс, сформувався протягом путінського двадцятиліття. Сьогодні, в милітаристському угарі, процесу ціннісної рефлексії в масовій свідомості росіян немає як такого. Але і раніше пацієнт був «скоріше мертвий, аніж живий». Колективна свідомість росіян виразно демонструвала нездатність створити сучасну, гуманну і правову державу, воліючи раз у раз відтворювати державу тотального насильства у її нових історичних версіях. І ця внутрішня інтенція народу цілком збігалася з інтересами господарів Кремля.

За цих обставин дещо змінилася лише конфігурація ідеї-фікс, покликаної мобілізувати масову свідомість, а також засоби її втілення. Не секрет, що з інтелектуального погляду ідеологія «русского мира» є еkleктичним набором цілком нікчемних концепцій, стигм, стереотипів, упереджень і догм (докладніше про це за бажання можна прочитати у моїй книжці «“Русский мир” в Україні: на краю прірви», 2018). Відверту алогічність цієї ідеології неможливо приховати. Взяти до прикладу хоча б тезу про те, що українці є «братнім народом», але їх чомусь все одно треба фізично знищувати, утверджуючи в такий кривавий спосіб вищу форму російського гуманізму. Але алогічність і цинізм аж ніяк не перешкоджають поширенню «русского мира». Навпаки, саме ці риси забезпечують його ідеальне накладання на свідомість пересічного росіянина – таку саму алогічну, антиінтелектуальну, аномійну, антигуманну.

Психологічні портрети носіїв тоталітарної свідомості та бучанських гвалтівників/терористів майже повністю збіга-

ються: в одному випадку ідеться про особину, змушену жити із відчуттям довічного приниження і безпорадності, в іншому – про тоталітарну особину, яка отримала команду і дозвіл вбивати, і в такий звирячий спосіб компенсує свою власну неповноцінність. Така структура особистості «масової людини» в Росії, як доводять соціологи, є прямим наслідком пристосування до політичного, законодавчого та економічного свавілля влади.

Звичайний рашизм

Висловлювання, які російська пропагандистська машина генерує на всіх рівнях, засвідчують нездорову фіксацію «колективного русского» на взаємозаперечних ідеях і завданнях. «Ми зламали хребет фашизму тоді і ми зробимо це знов», – запевняє патріарх Кіріл. А за якийсь місяць очільник МЗС РФ Сергій Лавров вже виступає із антисемітськими заявами, які миттєво підхоплюють пропагандисти нижчої ланки. Втім, це лише один бік проблеми. Рашистська пропаганда культивує серед росіян самоототожнення не лише із державою путінською, але, що ще страшніше, також із радянською, якої вже давно не існує. Рашистський дискурс патріотизму не просто закільцьований на смислоформах минулих епох, на нав'язливих ідеях війни і смерті як сенсу буття. Це ірраціональний і суто фашистський дискурс, який переводить масову свідомість у режим знищення Іншого і врешті самознищення. Саме тому рашизм настільки страшний не лише на доктринальному рівні, а й у своїй практиці.

У системі рашистського світогляду Росія є не уламком, а наступницею Російської імперії та СРСР, з чого виводиться ідея постійної експансії. Сусідні держави сприймаються не як рівноцінні суб'єкти міжнародних відносин, а як частини Росії, які відпали від неї внаслідок «геополітичної катастрофи» 1991 року та інших трагічних прикростей. На цій основі проростають – останнім часом усе менш приховано – ідеї національного, а то й фізичного знищення «братніх» народів, існування котрих допускається лише як ферментованого «русским миром» демографічного субстрату імперії.

Глибинний народ

Кого можна вважати соціальною базою рашизму і як вона, зрештою, сформувалася? Шукаючи відповідь на це запитання, слід звернути увагу на неструктурованість російського суспільства, його цілковиту невідповідність європейській цивілізаційній моделі. Наслідком комуністичного рашизму в Росії стала наскрізна пролетаризація населення в місті й у селі, перетворення його на субстрат, рівновіддалений від засобів виробництва, перерозподілу доданої вартості й, відповідно, влади. В цьому сенсі, на злам радянської епохи Росія мало відрізнялася від України, так само понівеченої комуністами. Відмінності почали увиразнюватися пізніше. Після встановлення контролю «силовиків» над усіма провідними галузями економіки та запровадження обмежень розвитку середнього і малого бізнесу, соціальний прогрес у Росії став неможливим. Понад те, левада частка населення так і не вийшла зі стагнації і повільного (а деінде – досить швидкого) загнивання. Московсько-петербурзький шик лише відтіняв тиху соціальну катастрофу, що охоплювала все ширші терени Російської Федерації. Історичний час зупинився.

Химерне й убоге життя російської провінції створювало сприятливий ґрунт для формування путінського режиму

Величезна маса населення РФ у селах, у депресивних малих і середніх містах живе в умовах неподоланної бідності, заледве зводячи кінці з кінцями, навіть не мріючи змінити життя на краще, ба навіть навпаки – цілком усвідомлюючи свою приреченість і відчуваючи постійний страх перед майбутнім. Хронічне відчуття власної неповноцінності, залежності й приниження породжують соціальний ресентимент, який можна вгамувати лише відчуттям колективної національної величч. Притому ця «величч» розуміється винятково як репресивна міць держави всередині країни та її експансія назовні. Анексія Криму та гібридна війна на українському Донбасі перетворилися на важкий наркотик, і російська свідомість миттєво впала у тяжку залежність. Вісім років існування на цій «голіці» вичавили зі свідомості путінського електорату відчуття реальності. Втім, варто наголосити, що реваншистські настрої для Росії не є чимось новим: порівняно мирними в її новітній історії виявилися (sic!) лише 1991–1993, 1997–1999, 2009–2014 роки. І це якщо брати до уваги лише війни на пострадянських теренах. З урахуванням конфліктів, у яких Росія діяла через своїх проксі, мирних періодів не лишиться зовсім.

Усі ці акти агресії трактувалися владою як «малі блискучі перемоги», провісники майбутньої Великої Перемоги. При цьому градус ворожнечі повсякчас нарощувався, а ставки піднімалися. Всі ці війни були по суті своїй терористичними, а відтак витворили цілу мережеву структуру та відповідну мораль. Це, власне, і стало системотвірним чинником путінської Росії. Така концептуальна рамка, слід визнати, була чисто сталінською, проте вона прекрасно спрацювала і в наш час. Це свідчить, що російське суспільство майже не еволюціонувало з часів сталінської доби. Всі зміни (радше – їхні очікування), про які так багато дискутували тамтешні інтелектуали, були позірними. Російський «глибинний народ» застряг у сталінізмі з його концептом «обложеної фортеці».

Від 2012 року російський народний антиамериканізм перейшов у стадію параноїдального марення. Населення активно й системно залякували примарним зазіханням колективного Заходу на засади державної безпеки і суверенітету РФ, її економіки, моралі й культурної автентичності. Якби занурення населення у стан мілітарного афекту не було метою Кремля, то діячів, які творили доктрину «рус-

ского мира», вдягнули б у гамівні сорочки ще на початку 2000-х. Натомість вони очолювали кафедри у провідних вишах, влада сприяла виданню відповідної літератури, фінансувала їхні політичні й громадські проекти. Тому що метою Кремля було не подолання минулого та осмислення себе в світі, а формування нової квазірелігії/ідеології, квазідержави і наркотизованого пропагандою суспільства, якому належало стати соціальною основою проекту «русский мир». Замість адаптації і реалізації в реальному світі, Кремль та його ідеологічна обслуга витворили політичну утопію, в якій країна-бензоколонка з економікою у 2 % світового виробництва намагалася нав'язати всім свою гегемонію.

І російський народ, треба сказати, щирозсердно погодився на участь у цьому проекті. Зростання показників національного самозадоволення, як засвідчують багаторічні соціологічні дослідження, завжди припадало на так звані «малі переможні війни» (61–68 % під час російсько-грузинської війни та анексії Криму). Залежність самопочуття росіян від здатності ображати, принижувати і вбивати слабших стала причиною і одночасно наслідком їхньої цілковитої деморалізації. Піковим проявом останньої є масова «усвідомлена шизофренія», яка виявляється, з одного боку, в підтримці «спецоперації» і знищення «бандерівців», а з іншого боку, це супроводжується теревеннями про братерську любов і бажання «звільнити» українців від американського гніту. Такими є наслідки свідомого виправдання державної брехні та державних терористичних практик. Непомітно для них самих, режим пов'язав росіян кров'ю українців і перетворив їх на колективного співучасника злочинів проти людяності.

Як слушно зазначають соціологи, у цій ненависті до колективного Заходу виявляється розпач росіян від неможливості образу майбутнього, проєкцією якого і є уявний Захід. Усвідомлюючи свою нездатність жити по-людськи, цей соціальний субстрат генерує ненависть та енергію погромного натовпу, скерованого на знищення неможливого ідеалу. Така установка повною мірою виявилася в діях терористів, вдягнених у російські військові однострої, в Україні. Зараз цей комплекс національної неповноцінності, вочевидь, перебуває в найактивнішій стадії кризи, і вихід із неї росіяни шукають чи то у знищенні українців, чи то у самознищенні. А паралельно з тим, Росія вивергає з себе рештки ліберального та демократичного елемента, аби остаточно позбутись усіх, хто не згоден жити в тотальній ізоляції.

Анексія Криму викликала у Росії народну ейфорію, створивши ілюзію відновлення імперської величч

Це, власне, і є нова Росія – країна, у якій остаточно запанував і реалізувався рашизм.

Бенефіціари режиму

Втім, навіть настільки соціально збіднілий соціум, як російський, не є монолітним. Зрозуміло, путіністом може бути як маргінал з околиці занепаłego містечка, так і ректор провідного московського вишу або топ-чиновник. Ця позірно аморфна маса все ж має свою внутрішню структуру. Її елементів, щоправда, лише два. Безпосередні бенефіціари путінізму – корумпована вертикаль влади; особисто залежний від неї великий бізнес; силовики в усьому різноманітті репресивних відомств, включно із судовою гілкою; Російська православна церква, яка стала ідеологічною обслугою режиму; армія діячів освіти, культури і мистецтва, які також слугують зміцненню і збереженню владної вертикалі; пропагандисти та медійники і зрештою маріонетковий політикум. Весь цей прошарок і є основним отримувачем ренти країни-бензоколонки, а також творцем і охоронцем ментальної бульбашки «русского мира».

Їхніми спільними зусиллями режим став одноосібним господарем культурного часу, більше не підконтрольного суспільству. Системотвірними матрицями загальних контемпоральних циклів і правил поведінки виступають школа, ЗМІ, армія, пенітенціарна система, офіційні партії та громадські рухи, які повторюють і відтворюють «державну версію форм часу» та системи мислення, що організаційно та ідеологічно підпорядковані владі. Створення ізольованих від решти світу інформаційних бульбашок, заборона доступу до архівів, ізоляціонізм у науковій думці доповнюються свідомим створенням «паралельної реальності» для російського обивателя: настає епоха fake time, fake news.

Спільними зусиллями учасників цієї системи (від пильної виховательки у дитячому садку до начальника тюрми і далі вгору владною ієрархією) соціальний розвиток у Росії зупинений. Це їхніми колективними стараннями з соціального простору Росії наче напалмом витравлені високі форми соціальної взаємодії, побудовані на довірі, гуманності, солідарності, ідеалізмі, моральності, – вони вилучені як такі, що унеможлиблюють кар'єрне зростання та добробут. Це їхніми зусиллями Росію перетворено на інтелектуальний відстійник, що оперує затертими кліше владарювання, насильства, знищення. Соціальна деградація переростає в мутацію інституцій: міністерство оборони перетворюється на міністерство війни, міністерство осві-

ти – на міністерство одурення, міністерство науки – на міністерство метафізики, церква – на тоталітарну секту, органи держбезпеки – на угруповання озброєних злочинців, армія – на терористичну організацію. Форматуючим інструментом, або ж матрицею розбудови тоталітарного світу, стають так звані силові структури – система примусу. Відповідним чином структуруються квазіекономіка, квазіринок, квазіполітика, квазідержжава, квазіцерква, квазікультура, а зрештою – квазіреальність, жоден з компонентів якої не є тим, чим видається.

Пов'язані з владою круговою порукою брехні, корупції, злочинства та визискування власного населення, вони найдовше чіплятимуться за доктрину «русского мира», бо це те, що їх створило як квазісуб'єкт російської реальності і що годує їх самих та їхні сім'ї в буквальному сенсі. Без режиму – вони ніщо і ніхто, хіба що фігуранти кримінальних проваджень. Ці щури покинуть свого фюрера, тільки коли відчують, що його корабель вже справді йде на дно. Але поки їхнє завдання – занурювати пересічних росіян у стан якнайглибшого афекту і мобілізувати «гарматне м'ясо», нейтралізуючи будь-який можливий опір.

Homo putinus

Демографічним ресурсом режиму, на якому паразитує описана вище верхівка, є масова «проста/гола» людина, він же – пострадянський росіянин, якого влучно називають «ватником». Ядро цієї спільноти становлять мешканці бідної, депресивної провінції, що майже століття залишається зоною соціальної катастрофи. Це зона низької цінності людського життя, вартість якого визначається особистою близькістю до корумпованого державного механізму. Дві третини росіян виживають від зарплати до зарплати (або ж від пенсії до пенсії), і передають бідність у спадок своїм нащадкам. Понад 50 % росіян народжуються і помирають у зоні хронічної соціальної депресії, що супроводжується граничною соціальною аномією та різноманітними девіаціями. Виходів – чи радше лазівок – із такого становища небагато: лотерея, смерть, наркотичний або алкогольний транс, тюрма й силові структури. Не дивно, що донором низових кадрів для силових структур РФ, включно з армією, є саме ця соціальна зона.

Характерною ознакою пострадянського росіянина є відсутність уявлення про себе в світі й на історичному хронотопі. Лев Гудков визначав їх, як «позбавлених своєрідності і соціальних якостей». Крім того, масова російська людина мислить у парадигмі патерналізму, ідентифікує себе із державою, є жертвою та водночас адептом культу сили і насильства. Саме насильство структурує її існування на всіх життєвих етапах, починаючи від насильства у родині, у дитячому садочку, у школі, на роботі, зрештою в армії чи пенітенціарних установах (відповідно до життєвого сценарію). Ця людина відтворюється у системі вертикальних відносин «влада – примус», не утворюючи жодних горизонтальних соціальних зв'язків. Вона проживає життя, не довіряючи і не вмюючи конструктивно взаємодіяти ні з ким. Навіть новітній рашистський слоган «Своих не бросаєм!» в Україні не пройшов перевірку практикою – кидають, ще й як.

До зони соціальної катастрофи хронічно не доходять «нафтодолари», і вона, на протигагу Москві та Петербургу, чимдалі більше деградує. Крім того – це зона інформаційної залежності від телебачення, відповідно – тотального

Інформаційна обслу́га путінського режиму цілеспрямовано занурює обивателя у паралельну дійсність

Ното putinus не лише становить суспільну базу чинного режиму, а і є також його призвідцем

ураження пропагандою. Ментальність типового представника цього середовища і є продуктом пропаганди, яка звільняє його від «химери совісті», почуття особистої гідності, ампує метафізичні уявлення про добро і зло. Така людина живе у дуалістичному світі, накинута їй сторіччями державного насильства, у котрому існує лише власне «плем'я» і вічний «ворог». Пострадянський росіянин є фізичним і ментальним відбитком «матриці насильства», своєрідною бомбою, що вибухне у визначений владою час. Маса, що не має власних інтелектуальних та емоційних рефлексій, живе колективним розумом (тобто офіційним пропагандистським дискурсом) і лише повторює певні його кліше відповідно до ситуації.

Масова людина путінської доби – це поборник «міцної руки» і ненависник недоступних західних свобод; довичний бідняк, що мріє розбагатіти, вбудувавшись за будь-яку ціну у корупційну вертикаль; «терпила» у себе на батьківщині й переповнений пишою великорос закордоном. Такий суспільний тип налаштований на тоталітарний режим, наче на камертон. Однак homo putinus не лише становить суспільну базу чинного режиму, а і є також його призвідцем. Путінізм і путінці нерозривні й взаємообумовлені, вони самовідтворюють одне одного, а за певних обставин з'єднуються у страшну машину знищення всього, що виходить за межі їхньої тоталітарної матриці як іззовні, так і всередині себе. Пам'ятаєте напис на стіні сплюндрованої окупантами квартири у Гостомелі – «Кто разрешил вам жить красиво?!», – це про них.

Тож масова російська людина путінської доби є історичною реплікою «радянської людини», по своїй соціальній суті – вже майже сторіччя конаючого російського селянства та містян у першому-другому поколіннях, що залюднюють монопрофільні депресивні міста. Понівечена тоталітаризмом колективна свідомість – а саме її штучно культивує путінський режим – самотужки не спроможна вискочити з колії тоталітарних практик, відтворюючи повторюваний історичний час і відповідні йому патології.

Замість уможливної спільності під назвою «радянський народ» утворилася множинність атомізованих «радянських людей», які колись були становим хребтом радянського комуністичного режиму, а тепер – путінського фашизму. У найбільш загальному сенсі, це «люди течії»: параметри їхніх ментальних, моральних і психологічних

характеристик задає держава. Бути справжньою такою людиною може лише наодинці сама з собою. Але метою режиму є формування такої особистості, якій огидно бути наодинці з собою, яка відчуває себе чимось значущим лише у зграї. Це людина, яка нічого не успадковує і не передає (бо більшість не накопичує ніяких суттєвих ресурсів), окрім належності до зграї. Це людина, яка існує в режимі постійно перерваних соціальних комунікацій навіть у межах свого власного родоводу, не спроможна утворювати соціальні зв'язки і просто бути щасливою.

Знавісна зграя

Заклики звернути увагу на внутрішні проблеми замість того, щоб «рятувати братів» на Донбасі, в Сирії, в Ірані, Афганістані чи будь-де від вигаданих загроз, не знаходять відгуку в такому суспільстві. На номінально своїй землі, у номінально своїй державі путінський «електорат» абсолютно безсилий. Саме нестримним прагненням перекроїти навколишній світ під «російський аршин» і компенсується абсолютна безправність російського народу в РФ. Національне приниження росіян власною владою компенсується насильством над зовнішніми жертвами. Чим різочіший розпач від беззмістовності власного існування, тим із більшою жорстокістю вони прагнуть упокорювати інших.

Під дією розтлінного прикладу і впливу влади, моральна деградація пересічної людини сягає неймовірної глибини. А отже населення величезної країни перетворюється на зграю знавіснелих особин. Різня (чи то локальна – в сім'ї, школі, регіональна чи міжнародна) стає питанням часу. Тривожні дзвіночки лунали давно, зокрема в Керчі, де восени 2018 року студент розстріляв два десятки учнів і працівників місцевого коледжу. А ось і зовсім нещодавно, 26 квітня в Ульяновській області РФ чоловік прийшов у дитсадок, застрелив двох дітей і виховательку, а потім застрелився сам. Власне, тому ідеологи на кшталт Владіслава Суркова пропонували вирішення цієї «проблемки» шляхом каналізації агресії за кордони Росії. Саме так у 2014 році на українському Донбасі утилізували значну частину особливо навіжених, сформованих самою ж російською владою.

Те саме мало відбутися і у наступній фазі російсько-української війни, названої «спецоперацією». Основна мета була цілком прагматична: скинути надлишкову внутрішню соціальну напругу, витиснути за межі РФ рештки

Бойовик Арсен Павлов (Моторола). У 2014 році він приїхав з Ухти на Донбас будувати «Новоросію». 2016 року загинув у Донецьку

так званих ліберастів і демшизи, довершити формування тоталітарного ладу, вкотре утвердити легітимність нелегітимної влади і, поволи перетравлюючи окуповану Україну, подовжити життя режиму ще принаймні на чверть століття. Що ж стосується більш глобальних цілей, то рашизм, проголошуючи курс на боротьбу з «гегемонією колективного Заходу», прагне нав'язати світові табірний спосіб існування. Новочасний ГУЛАГ у світовому масштабі – це є ідея-фікс Путіна та його оточення. Кінець гуманізму (термін Клауса Штедтке), натуралістично описаний у «Колімиських оповідях» Варлама Шаламова, роздутий до глобальних масштабів, – це і є квінтесенція рашизму. Якщо рашизм містить у собі певний антропологічний проєкт, то це остаточне видалення образу Божого з людини. Це і є майбутнє, заради якого росіянам масово доводиться вмирати.

Провідні завдання, які стояли перед народами у ХХ столітті (завершення революції, модернізація суспільства та самовизначення у світі), путінська Росія проігнорувала. Ціле покоління затягло у трясовину пострадянської стагнації. Власне, на часі самознищення принаймні ще одного покоління росіян, і це за умови, що суспільство схаменеться і намагатиметься вийти зі стану когнітивного колапсу в напрямі ментального катарсису. Як ні – Росія зайде на чергове замкнене коло історії. Але найбільш страшною в цьому випадку видається не так відсутність історичних перспектив для самої Росії, як ризики, що вона створює для решти світу.

Як історик, я часто змушена нагадувати, що прямі екстраполяції з сучасності на минуле і навпаки зазвичай гри-

шать спрощеннями. Втім, трапляються і винятки. Бувають онтологічні за суттю повтори, які, власне, і є підставою для розмов про циклічність історії. Таке стається при читанні праці Германа Раушнінга, в якій той опублікував розмови Адольфа Гітлера з однодумцями. Застереження Раушнінга прямо стосуються й колективного Путіна – як російської верхівки, так і мільйонів тих, на кого вона спирається. Варто лише замінити ім'я Гітлера на Путіна, німців – на росіян, і стається *déjà vu*. Ми бачимо кальку інфернального минулого в сучасності, а також рецепт його подолання. Отож, процитуємо Раушнінга:

«...Одна людина приводить до абсурду цілу епоху. Перед нами дзеркало, в якому ми повинні впізнати себе – викривленими, але із долею нашої власної сутності. Одна людина, доволі обмежена, раб у глибині своїх інстинктів, подібно Дон Кіхоту, сприймає буквально все те, що досі було для решти лише духовною спокусою. Тому – якщо Гітлер переможе – зміняться не лише державні кордони. Зникне все, що досі вважалося сенсом і цінністю людства. І тому війна з Гітлером стосується кожного. Це не європейська війна через політичні проблеми. Це “звір з безодні”, який вирвався назовні. І ми всі, хоч би до яких націй ми належали, і німці зокрема – і саме німці передусім – зв'язані однією метою: зачинити цю безодню».

*Лариса Якубова, докторка історичних наук,
членкиня-кореспондентка Національної академії наук України,
завідувачка відділу історії України 1920–1930-х рр.
Інституту історії України НАН України
(джерело: сайт tyzhden.ua)*

НОВИНИ БІБЛІОТЕКИ ЦЕНТРУ

Стяжкіна Олена. Рокада: чотири нариси з історії Другої світової. Київ : Дух і Літера, 2020. 272 с.

У книжці йдеться про необхідність українського погляду в історієписанні війни. У тому числі про формування європейської перспективи для аналізу подій і про повер-

нення суб'єктивності спільнотам і людям, які були привласнені чужими історичними наративами.

У першому нарисі розглянуто проблеми зміни методологічної оптики дослідження Другої світової війни. Другий нарис відображає стан безперервної війни як складової політики радянської влади в 1920–1930-ті роки. Третій представляє аналіз схожості та відмінності окупаційних режимів на українських землях кінця 1930–1940-х. У четвертому прослідковуються взаємини між радянською державою та різними спільнотами після війни, коли влада формувала запобіжники для усіх видів соціальних і національних солідарностей.

Для істориків, студентів та усіх зацікавлених проблемами дослідження Другої світової війни.

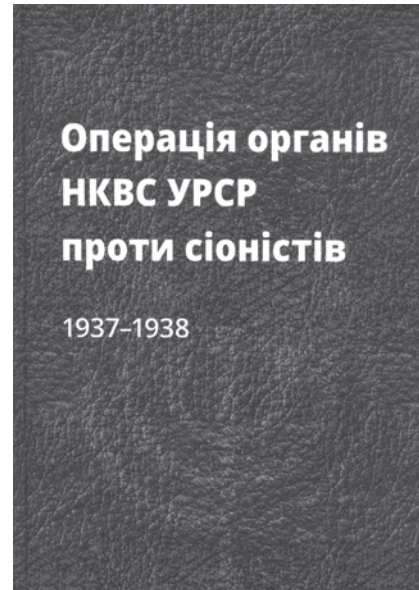
Етнополітичні чинники консолідації сучасного українського суспільства / ред. кол. О. Рафальський (голова), В. Войналович, М. Рябчук. Київ : ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2020. 336 с.

Книжку підготовлено за результатами науково-дослідної роботи «Етнополітичні чинники консолідації сучасного українського суспільства», яку виконували співробітники відділу етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України в 2017–2019 роках.

Викладено результати аналізу етнополітичних чинників консолідації сучасного українського суспільства. Окреслено концептуальні основи дослідження, запропоновано докладний розгляд релевантних наукових розробок. Відстежено динаміку етнічних, національних і суспільних ідентичнісних змін в Україні після Революції Гідності, доведено їхній суперечливий характер. Ґрунтовно проаналізовано мовні та етноконфесійні аспекти суспільної консолідації. Обґрунтовано чинники актуалізації публічного простору і політики пам'яті. Як підсумок дослідження, порушено питання про концептуалізацію образу майбутнього українського суспільства.

Розраховано на науковців, викладачів, студентів, журналістів, активістів неурядових організацій і, не в останню чергу, політиків, фахівців у галузі державного управління, що опрацьовують і забезпечують стратегії національної консолідації на законодавчому і виконавчому рівні.

Операція органів НКВС УРСР проти сіоністів. 1937-1938 / авт.-упоряд.: Валерій Васильєв, Роман Подкур, Андрій Когут. Київ : Видавець В. Захарченко, 2021. 864 с.

У збірнику опубліковано документи органів НКВС УРСР про масову репресивну операцію проти сіоністів, що тривала з грудня 1937 до грудня 1938 р. Вперше оприлюднено інформаційні матеріали, процесуальні документи слідства органів держбезпеки, а також заяви та скарги на необґрунтовані арешти, фальсифікацію протоколів, допитів, тортури, неправомірні вироки колишніх учасників сіоністського руху 1920 – початку 1930-х рр. Комплекс джерел свідчить про маловідомі аспекти політичних переслідувань і масових убивств, ініційованих керівництвом СРСР і здійснених співробітниками органів НКВС у період Великої терору. Видання містить вступні статті, коментарі до документів, покажчики, довідковий апарат.

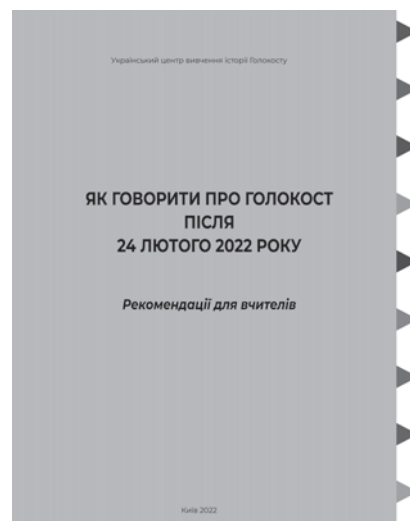
НОВИНИ БІБЛІОТЕКИ ЦЕНТРУ

Як говорити про Голокост після 24 лютого 2022 року. Рекомендації для вчителів / упоряд. В. О. Бобров. Київ : Український центр вивчення історії Голокосту, 2022. 66 с.

Електронне видання містить короткі рекомендації для вчителів, які вже навчають про історію Голокосту і потребують порад, як змінити свою освітню діяльність у зв'язку з російською агресією проти України. Рекомендації створила робоча група колег-вчителів у співпраці з Українським центром вивчення історії Голокосту впродовж літа 2022 року.

Ми щиро вдячні транснаціональному проєкту «Вчимося пам'ятати» за підтримку в діяльності робочої групи та підготовці цього видання.

Запрошуємо ознайомлюватися та ділитися враженнями: https://holocaust.kiev.ua/other/details/yak_gov_hol_2022?objId=2022.

АНОНС

Проект «Слово Праведника» опублікував мемуари Праведниці народів світу Софії Ярової. За проханням і з дозволу керівництва Проекту ми розмістили повний текст спогадів на сайті Українського центру вивчення історії Голокосту. Мемуари присвячено подіям у Києві в роки окупації німцями з 1941 до 1943 р. Це розповідь про трагічні події у Бабиному Яру та історії рятування євреїв від загибелі.

Софія Григорівна Ярова – українська Праведниця народів світу, педагог, моральний авторитет. У роки Другої світової війни разом із мамою, Єфросинією Бойко, вона героїчно рятувала євреїв в окупованому німцями Києві.

Проект «Слово Праведника» виконується завдяки спонсорській підтримці «Української Світової Фундації» (Канада) та координується Ваад України. Книжку видано до 80-річчя трагедії Бабиного Яру.

Із матеріалами можна ознайомитися за посиланням: http://www.holocaust.kiev.ua/.../sof_moe_jittya_2022...

ОГОЛОШЕННЯ

Нове видання в серії книжок УЦВІГ «Бібліотека спогадів про Голокост»

Український центр вивчення історії Голокосту (УЦВІГ) у Києві готує до друку мемуари Джека Глоцера з Рогатина, який пережив Голокост, із передмовою директора УЦВІГ Анатолія Подольського. Книжка увійде до «Бібліотеки спогадів про Голокост» Центру і буде двомовною – українською та англійською. Спогади Джека є унікальними серед мемуарів мешканців Рогатинського району, які ми читали, тому що вони містять розповідь очевидця з перших вуст про те, що сталося відразу після розстрілу близько 3500 євреїв 20 березня 1942 р.: 16-річний Джек був серед тих підлітків, яких змусили ховати замерзлі тіла на місці страти (південна братська могила Рогатина) протягом кількох днів після вбивств.

Після публікації (друк заплановано на березень наступного року) книжку буде безкоштовно передано Рогатинській публічній бібліотеці, Історико-краєзнавчому музею Опілля та іншим навчальним закладам Рогатина. Ми сподіваємося, що зможемо організувати спеціальну лекцію в Рогатині. Звісно, все залежатиме від ситуації, пов'язаної з війною Росії проти України.

Упродовж останніх двох років організація «Єврейська спадщина Рогатина» була учасником трирічної програми під назвою «Мережа пам'яті», яка спрямована на кращий захист і вшанування пам'яті єврейських братніх могил часів Другої світової війни в Україні, фінансованої Міністерством закордонних справ Німеччини та спільно керованої Фондом «Меморіал убитим євреям Європи» в Берліні та УЦВІГ. Ми дякуємо нашим друзям і колегам у цій програмі, а особливо Анатолію Подольському й тим, хто тісно співпрацює з ним у Києві. УЦВІГ є дивовижною інституцією та надзвичайно важливим ресурсом для дослідників, освітян і науковців у галузі Голокосту, історії України та єврейсько-українських відносин.

Мемуари Джека вже зараз можна прочитати повністю англійською та українською на вебсайті «Єврейської спадщини Рогатина». Цей проект реалізовано кілька років тому в партнерстві з його дітьми: <https://rohatynjewishheritage.org/uk/memoir/glotzer/>.

Серія УЦВІГ «Бібліотека спогадів про Голокост»: <http://holocaust.kiev.ua/en/home/others?objId=2023>.

АНОНС НАСТУПНОГО НОМЕРА

1. Нові видання Центру.
2. Новини бібліотеки Центру.

3. Методичні розробки.
4. Оголошення.

Адреса редакції:
Український центр вивчення історії Голокосту
вул. Генерала Алмазова, 8, оф. 109
01011, Київ-11, Україна
Тел./факс: +38 (044) 285-90-30
www.holocaust.kiev.ua
e-mail: uhcenter@holocaust.kiev.ua

Редакційна колегія:
Любов Кремінець
Анатолій Подольський
Олена Пазюк

Дизайн, комп'ютерна верстка:
Марина Кулікова